ЗУБ МАМУТА

Мій приятель дарував мені на пам'ятку черенний зуб мамута, найдений десь там над Прутом.

— Ним добре притискати папери,— сказав мені притім,— і, головна річ, оригінально: замість звичайних мармурових притискачів — зуб, що має з десять тисяч літ або і більше. Се навіть не без поезії...

Приятель говорив правду: зуб мамута здався і мені поетичним, і я зараз мармуровий притискач сховав у шафу, з зубом притиснув свої рукописи, що лежали в мене на столі. Новий притискач був не такий вигідний, як справді незвичайний і не без такого чару, який має всяка старина.

Цілий тиждень я дивився на нього по кілька годин на день. Правда, я мав притім і іншу роботу: сидів за столом і писав, але що простягнув руку, аби замачати перо в чорнило, то все кинув оком на свій новий притискач. Не раз і покидав я на хвилю писати, брав зуб у руки і оглядав його. Чудний зуб — нічого казати... І коли я так на нього дивився, мені приходили різні-різні думки, звичайно сумовиті.

1 Я сказав! (Латин.).

В неділю я не мав пильної роботи, ходив по лісі, лежав у холодку та думки думав, і вернувся вечором додому в настрої дуже пригожім до писання поезії. Сів за столом і кинув оком на зуб мамута. Він лежав на моїй недокінченій повісті. Дивне порівняння прийшло мені нараз до голови: зуб мамута лежав на моїй повісті, мов пам'ятник на могилі мерця. Се порівняння мене дуже зворушило. За ним явилися цілі стада думок, і я зараз почав писати поезію:

Лежить у мене на столі, в печері найдений в землі над водами старого Прута, великий зуб мамута.

Лежав він десять тисяч літ — змінилася земля і світ,— а він остався цілий нестлілий, пожовклий, скаменілий.

Тепер він починки дрібні,

мої рукописи марні,

притис, приляг, як велет сильний,

мов камінь намогильний.

Ні, се не буде добре! Тут форма поезії не відповідна до думки, яку хочу виповісти, до могильного настрою, який хочу навіяти на читача. Може, так буде лучше, більше поважно і таємничо:

Зуб мамута, стара пожовкла пам'ятка забута, дрібний атом в історії всесвітній, лежить на моїй праці довголітній.

Зуб мамута, добутий з ріняків старого Прута, дрібний останок велета старого, німий апостол суму гробового.

Він могучий: у допотопний темний бір дрімучий насилу тягне думку сумовиту — в минувшість темну, мріями сповиту...

Ах, боже! І так недобре! Що з того, що сей "апостол суму гробового", котрим мамут гриз траву, насилу тягне мою думку в минувшість, мріями сповиту, коли я ніяк не можу вбрати його у поетичну форму? Зуб мамута... стара пам'ятка по старім велеті... зі старого Прута... дрібний атом і німий апостол... з темного бору, з темної минувшості...

ов, забагато поезії! Проклятий зуб мамута! Я знаю, що хотів би виповісти у своїй поезії; у першій формі мені досить гладко складається моя думка:

І зуба зуб часу не згриз, мої папери він притис, приляг думки мої і труди, мов та могила груди.

Щодня на нього я дивлюсь, у вічність глянути боюсь; там всяка твар забута, як зуб важкий мамута...

Була би се думка не зла і, оскільки до неї дав причину черенний зуб мамута, досить оригінальна, але форма! форма! Що за біс лисий, що для нього форми найти не можу! Такої форми і таких слів, щоби читача за одним замахом перекинули за десять тисяч літ у минувшість, мріями сповиту! Правда, що форма мала, а зуб завбільшки як селянський чобіт і важить зо два кілограми, але і на нього повинна найтися поетична форма!

Гей, думко, в давній час полинь,

у темних пралісах спочинь, • , ^ —

у допотопних диких борах,

в карпатських тихих горах!..

Думка послухала мене і полинула в давній час у допотопний дикий бір; я сів собі в тіні папороті і з доброго дива кличу людей у пралісі. Людей не видко, зате:

Луна гуде ярами гір, аж тут страшний понурий звір ступає тяжко, мов стовпами, грубезними, як пень, ногами.

Мамут, мамут: старий мамут зайшов над синій бистрий Прут, блукав тут сотню літ і згинув, на знак мені свій зуб покинув...

Ні, і в пралісі не можу найти поетичної форми, відповідної до зуба мамута. І зуба зуб не згриз... і так далі. На знак мені свій зуб покинув... гм! врешті може бути. "Звізда" зараз видрукувала би сю поезію, але я вже тепер не стою на тім, аби чимборше друкувати все, що напишу; мені треба, щоб я сам був із сего зуба вдоволений. Десять тисяч літ — тисяч літ менше або більше тут справи не змінює — так стільки літ пролежати в землі і вкінці опинитися на моїй недокінченій повісті, зворушити мене і за те все не діждатися порядної поезії, поезії, що була би повна сумних, цвинтарних думок, саме таких, як я їх серцем відчуваю,— се просто для мене тяжка мука... Сі думки у відповідній формі я мушу виповісти! Адже ж се факт і то сумний факт, що моя повість, притиснена зубом мамута, нехай я її й докінчу, десять тисяч літ жити не буде, і п'ять тисяч літ жити не буде, і тисяч ні, і сто літ — може, ні... Ні, вже дальше не спущу, сто літ мусить моя повість прожити, інакше не варто її кінчити. А сей проклятий зуб лежить на ній, "мов камінь намогильний". Повість іще і світа божого не побачила, і я вже поклав на ній, мов пам'ятник, зуб мамута, котрого і зуб часу не згриз за десять тисяч літ. Мамут лишив знак по собі, а я не лишу. Боже, що за мука! Чи варто жити на божім світі, коли по чоловіці і такий порядний зуб не останеться, як по тім мамуті? Пощо вганяти за хлібом, пощо журитися, пощо мучитися для ідей, пощо так тяжко терпіти, коли з того всього не останеться і сліду? Перекопуючи за кількадесять літ цвинтарі, найдуть твій череп, в котрім крилося стільки надій і журби, кинуть його в кут і приложать домовиною з новим покійником. А за твою працю ніхто тебе тоді вже й не згадає, настануть нові люди з новими думками, куди їм тебе згадувати!

Так мене загриз сей зуб мамута, що трохи на плач мені не зібралося. Все, що скочу думкою у допотопний бір дрімучий, то звідтам лечу двадцять тисяч літ наперед, шукаю себе по дорозі і зовсім не можу віднайти:

Зуб мамута... Гей, праце, радості життя затрута! Безслідно в безконечності ти згинеш, ніякого сліду на пам'ятку не кинеш...

Боже! Як же се сухо сказано, занадто просто, а я би хотів виповісти свій сум так, щоб він темною хмарою наляг на двадцять тисяч літ, бо се такий великий біль душі, такий глибокий! Як же сс так може бути: у другій половині 19 століття родився, а в першій половині 20 століття уже й пішов спати у землю... Довше, певно, не прожию...

Я взяв зуб мамута в руки і став його оглядати, вже не знаю, котрий раз. Не замітив на нім нічого нового — він, певно, виглядав так само і тому тисячу літ, як тепер у моїх руках — але не минула ще хвиля, як мені прийшла дуже холодна думка, і я відразу, як сидів у тіні величезної папороті в допотопнім пралісі, так у ту мить опинився у своїй хаті, і на свій стіл, і на лампу, і на застиглий чай у склянці, і на попіл у попільничці подивився зовсім не тими самими очима, що перше... Адже коли я і вся моя праця пропаде без сліду, то, очевидно, пропаде і ся моя поезія про зуб мамута, що я даремно над нею мучуся вже чотири години. Коли ж так, то пощо мучитися, радше піти спати; і так уже перша година попівночі...

Думка була найрозумніша із усіх тих, що я продумав за чотири години, і з далекої дороги, з допотопного пралісу я вернувся просто до свого ліжка. Ще півгодини бачив я перед собою страшенного мамута, як він ішов пралісом, ломив дерева, ступав так, аж земля дудніла, аж поки заснув я, утомлений тяжкими думками.

Кілька днів я мав спокій і про мамутів зуб не думав... не хотів думати. Я бачив його щодня, але дивився на нього, як на ворога: мав жаль до нього, бо розчарувався в його поетичній силі. Адже я писав поезії про цілу землю — і вийшли добрі, писав про всі звізди на небі — і були також не злі (про місяць написав навіть чудову поезію: за неї від десятьох паннів дістав листи з подякою),— а тут із простим зубом, хоч і мамутовим, але все ж зубом, не міг дати собі ради! Видко, що або сей зуб не заслуговує ніякої поезії, або я не можу... е, ні! Я мушу щось про

нього написати, як не поезію, то новелу, як не новелу, то повість, як не повість, то філософічну поему — що-иебудь, аби лише виповісти сю думку, що мені засіла в голові. Але до сего вже зараз не візьмуся... колись іншим разом... при добрім настрої.

Сей добрий настрій прийшов на мене небавом, до тижня, і я рішився писати новелу про зуб мамута. Але що до новели замало самих цвинтарних думок, а треба вже хоч трохи й живого життя, то я заглянув до зоології, прочитав собі життєпис мамута і придивився добре його портретові, бо я сего добродія знав дуже недокладно і боявся написати які небилиці. В новелі гадав я виповісти ту саму думку, якої не міг одягнути в поетичну одежу, гадав зручно затягнути читача в допотопний праліс, там його поводити трохи по ярах та по дебрях, а потім гладко завернути в нинішні часи і неясно-таємничо сказати йому се, що, правда, він знав і сам, що "всяческа суєта". От я й почав знов писати про зуб, та вже тепер прозою. Сей зуб мав відіграти дуже філософічну роль в житті двох молодих закоханих людей, хлопця і дівчини. Вони вже мали побратися, як нараз дістали сей зуб в подарунку. Дістали його і як почали гадати про вічність та безконечність, то й відійшла їм охота йти до шлюбу. Не варто й побиратися! — сказали і розійшлися. Він забрав нещасний зуб із собою, держав його кілька літ у себе, але що все дуже сумував, коли тілько на нього глянув, то вкінці викинув його — і так зуб мамута дістався мені...

Тема просто чудесна. Цвинтарних думок можна тут виповісти, скільки схочеш, не так, як у малій поезії! Треба писати!

ЗУБ МАМУТА

(Новела)

"Лежить він у мене вже десять літ на столі, свідок давніх-предавніх допотопних часів, величезний, тяжкий, темно-жовтий зуб мамута. Я уживаю його до притискання своїх паперів. Селянин найшов його

припадком на березі синього Прута і дарував на нещастя моїм знакомим, уважаючи його якимсь дивним каменем, подібним лише до великого, невиданого, черенного зуба. Не знав, сердешний, якого лиха накоїть своїм подарунком...

Дивний справді сен скаменілий зуб, з жилами склистої емалії від споду; таких великих черепних зубів тепер уже не має ніякий звір на світі. В уяві своїй я бачу допотопного мамута з довжезними, каблукуватими іклами і з двома рядами таких зубів, як отсей, один у мене на столі — правдиві великі жорна до розтирання поживи; бачу, як він блукає по безлюдній пущі над Прутом — самітній, понурий, тяжкий велет...

Змарнілі потомки сього колишнього велета, слони, покинули північні, холодні сторони і поселилися ближче осередка землі, щоби вигріватися до жаркого сонця. А. по їх предках в далеких північних печерах та безоднях, сховані перед людськими очима, забуті і людською пам'яттю, лиш де-не-де ще спочивають кості, тривкі, жовті кості, котрих і всемогучий зуб часу не вспів згризти, котрих земля не стерла на порох і не сполокала вода.

Коли я дивлюся на сей зуб мамута, бистрою думкою лину у допотопний старезний праліс, кладуся в тіні великої папороті на зелений, пухкий мох, мов на перину, і, вдивившися очима в небо, з сумнівом в душі, з забобонним страхом, шукаю даремно відгадки загадки життя...

Скрізь пусто...

Аж ось ліс тріщить, дерева подаються набік і ломляться: поважним, тяжким ходом іде проти мене кривозубий мамут... Який же я малий і слабий супроти сего велета-силача! Я, homo sapiens 1 — пан усього сотворіння".

Тут я на хвилю перестав писати і прочитав собі те, що написав від початку. Нічого, початок не злий, поважний. Тепер би лиш зручно перейти від сего мамута до моїх видуманих знакомих, до їх пригоди, такої великої, як сам мамут.

Людина — розумна істота (латин.).

Я сперся о поруччя крісла і вдивився на стіну. Стіна мовчала і я мовчав — і в хаті було так таємно-тихо... Надворі гудів вітер і завивав так сумно... Сонце сховалося за хмари...

Передо мною зуб мамута, лежить на моїх творах і також мовчить. Який він поважний! Кілько думок криє в собі...

Сиджу і думаю, аж чую: нараз не сей мамутів зуб на столі, а мій власний, маленький зуб мудрості у кутку мого рота починає обзиватися, скимить так легенько, немов проситься, щоб я йому позволив сильніше відізватися. Натуру сего мого зуба мудрості я знав уже від року дуже добре; хоч він і був собі зубом мудрості, але вже кільканадцять разів устроїв мені такі дурниці, що я його ніяк не міг назвати мудрим. Я йому догоджував, як маленькій дитині: щодня змивав його пахучим кальодонтом і дірку в нім затикав біленькою ватою, аби його делікатна душа не стикалася з усякими світовими квасами; а він, проте, не раз такі заводив жалі, що мені не давав ні їсти, ні робити, ні спати. Отсим легеньким скимінням, яким тепер відізвався, він звичайно давав знак, що загадує виявити цілу свою скорботну душу, але не відразу, помалу. Се була така його увертюра до драматичної опери, в котрій я грав найважпішу роль, виспівуючи не раз найтяжчі мольові і сентиментальні пісні з правдивим артизмом з глибини душі.

Слухаю тепер: справді мій власний черенний зуб скимить. Певно, бажає собі нової порції вати, вже третій раз сьогодні. Добре, дам тобі, мій любий! Лише сиди тихо, бо я тепер маю клопіт з іншим зубом, не таким, як ти, маленьким. Зарядив я свій зуб свіжою ватою і слухаю: ба,

він уже не скимить, а сіпає порядно. Ще хвиля: як заболить! Мені аж свічки в очах стали. Раз, і другий, і третій... Ов, біда! Мабуть, холодно бідакові ? Я обвинув голову теплою хусткою, сів за стіл, замочив перо і беруся писати дальше про зуб мамута.

Що лиш написав кілька слів: "І от сей велет-силач, мамутів зуб...", нараз мій зуб як заболить знов, аж мене поти вдарили. Я прикусив щоки і заскреготав зубами,— нічого: всі мої зуби скреготали, а сей зуб мудрості аж коріння рвав під собою з розпуки.

Нема ради, кладуся, як стою, в ліжко, притулюю щоку до одної подушки, на голову кладу другу подушку і жду. Душно мені, але терплю, щоби тільки премудрий зуб утихомирити. Здається мені, що переконую сим свого мудрагеля, "ік и про нього дбаю, бо вже лише скимить і сіпає і тільки часом немов кинеться з болю. Скоро він на хвильку втихне, я давай дальше думати про зуб мамута. Так гарно почав новелу, в такім відповіднім настрої був пишучи, обнімав такі широкі і далекі горизонти, ставив загадку життя на де-сятитисячолітній основі,— і саме в ту хвилю мій карлик-зуб осмілюється виводити свої жалі і то перед лицем свого ве-лета-товариша, з котрого могла би бути ціла літра таких зубів, як він. Се таке самолюбство, що просто обурює чоловіка...

Ах! немов у відповідь на таке лихословлення як заболить мене мій зуб! Я забув і зуб мамута, і широкі горизонти, і всю загадку життя. Зарився у подушки і ледви дишу, трохи не вдушуся.

Саме в ту хвилю увійшов до мене приятель, що дарував мені зуб мамута. Замкнув двері і станув, здивувавшися, що я сплю з подушкою на голові. Але я ногами задриґав, і він по тім зміркував, що не сплю.

— Тобі що таке? — питається.

Я виставив ніс з-під подушки і з жалем кажу:

— Ах, дай мені спокій! Болять в мене два зуби, один мамутів, другий мій.

— Як? мамутів зуб тебе болить?

Отеє питання приятеля навело на мене в ту мить таку думку, що я, аби її роздумати, не мав навіть часу йому відповісти — така була вона незвичайна... І потішила мене ся думка так, що я скинув подушку з голови і з гарячими щоками усів на ліжку, усміхнений.

— Приятелю,— кажу,— се ж правдиве щастя, що я не маю таких зубів, як мамут, а то якби такий велет-зуб почав боліти, прийшлось би чоловікові на голові ходити і по стінах дряпатися, а лікар від зубів мусив би цілу парову машину приставити до мене, щоби такого зуба витягти! І що би то був за біль, боже!

Мій приятель зовсім не зрозумів моєї глибокої думки і дивився на мій щасливий усміх здивовано.

— Котрий же, властиво, зуб тебе болить: зуб мамута, чи твій власний?

— Ах! мій власний зуб мудрості, від котрого я, звичайно, дурнію!

— То чому його не вирвеш?

Справді, чому б його не вирвати? Рада була знаменита і головне дана в добру пору. Я зараз пішов до лікаря, сів на крісло, повторив собі раз, і другий, і третій: щастя моє, що не маю зуба, як мамут, сею думкою загіпнотизував себе і незчувся, як мій зуб мудрості покинув ряди своїх товаришів, мов несовісний дезертир. Не чув я й болю, коли лікар мені рвав його, утратив я зуб мудрості, і мені аж в очах розвиднілося.

Спокійний і вдоволений вернув я додому. Сів за стіл і дивлюся знову на зуб мамута. Коло його лежить почата новела п. з. "Зуб мамута". Думав її дальше писати, але не почував себе вже в такім настрої, як потрібно, і початок новели мені не сподобався. Тепер мав я до сего зуба ще більший жаль, як перше, бо не міг його упхати і в новелу, але заразом я й оправдував його: не він же винен, тілько я; за своїм зубом я забув про нього і змаловажив його. Так не годиться... Треба буде написати про нього фантастичну поему з пралісами, смоками, іхтіозаврами і потопою світу. Тут я його встромлю... і вражіння буде чудове!

І знов дивлюся я на зуб мамута, що лежить на моїх творах, як пам'ятник на. могилі, знов думаю про загадку життя, поки мене другий зуб мудрості, мій власний, не заболить...

1898